

Natuur van de 'witte' en 'grijze' gebieden

Joost van Oostrum & Jos Dekker

Bij de vaststelling van het Natuurbeleidsplan (NBP) in 1990 (Min. LNV) werd het nationale beleid gericht op de ontwikkeling van de Ecologische Hoofdstructuur (EHS). Alles buiten de EHS, dat niet bebouwd of geasfalteerd is, kan beschouwd worden als een beleidsmatig 'wit' gebied. Hierbij wordt de natuur in steden en langs infrastructuur aangeduid met 'grijs' gebied. In dit artikel wordt ingegaan op de omvang van het witte en grijze gebied en op de daarin aanwezige natuurkwaliteit. Het natuurbeleid kan niet om deze natuur heen. De mogelijkheden voor bescherming van de natuur in het witte en grijze gebied zouden moeten worden versterkt.

Na het uitkomen van het NBP is het gebruikelijk geworden om het landelijk gebied buiten de EHS het witte gebied te noemen. Het is het gebied dat op de kaart van de EHS, toegevoegd aan het NBP, wit is gelaten. Tot het witte gebied behoren agrarische gronden, overige gronden (recreatieterreinen e.d.) en kleine natuurgebieden. De natuur van het witte gebied wordt wel aangeduid als algemene natuur, tegenover de bijzondere natuur van de EHS. Behalve in het witte gebied is algemene natuur ook te vinden in steden en dorpen en langs infrastructuur. Je zou dit het grijze gebied kunnen noemen.

De oppervlakte van de geplande EHS staat in het NBP nergens exact omschreven. Wel is er een kaart van de EHS opgenomen (fig. 1), waarvan uiteindelijk slechts $\frac{1}{3}$ EHS zal worden. De bestaande natuurterreinen en bossen beslaan 450000 ha. Door de uitvoering van de Relatienota en aankopen zal daar 212500 ha aan worden toegevoegd, zodat de EHS in 2015 662500 ha zal omvatten.

In tabel 1 is de oppervlakte witte gebieden geschat op 2,4 miljoen hectare. Dit is 68,1 % van de Nederlandse landoppervlakte. Het witte gebied is ongeveer 3,5 keer zo groot als de geplande EHS.

Hierbij moet opgemerkt worden dat de geplande EHS pas in 2015 gerealiseerd zal zijn. Het witte gebied zal dus op dit moment groter zijn dan de berekening laat zien. Anderzijds zal de oppervlakte van het witte gebied in 2015 kleiner zijn dan aangegeven, als gevolg van een verdergaande verstedelijking. De oppervlakte van het grijze gebied is gelijk aan de oppervlakte van de stedelijke gebieden en de infrastructuur, totaal 467000 ha. De gezamenlijke oppervlakte van het witte en het grijze gebied is bijna 2,9 miljoen hectare ofwel ruim 81 % van de totale landoppervlakte.

Natuur

Belangrijker dan de oppervlakte van de witte en grijze gebieden is de inhoud ervan. In de witte gebieden komen nog veel natuurgebieden, landgoederen en bossen voor die niet als (onderdeel van een) kerngebied, natuurontwikkelingsgebied of verbindingzone zijn opgenomen. Onduidelijk is hoe groot de gezamenlijke oppervlakte van deze gebieden is.

Verder behoort tot de witte gebieden een groot deel van de EHS-waardige gebieden. De oppervlakte van de EHS in figuur 1 is ongeveer 1,8 miljoen ha. Zoals al gezegd zal daarvan 662500 ha EHS worden. De overige 1,2 miljoen ha, die in het NBP gezien wordt als (potentieel) waardevol, zal wit gebied blijven.

Naast de relatief grote natuurlijke elementen bevinden zich in het witte gebied tal van andere natuurelementen, zoals

Een voorbeeld van natuur in 'witte' gebieden: een gerief-houtbosje in het weidelandschap van Kockengen (foto: SLB).

houtwallen, erfbeplanting, poelen, knotwilgen, sloten en slootkanten in het agrarisch landschap.

Het witte gebied is het leefgebied van soorten die regionaal of nationaal algemeen voorkomen. Als voorbeelden kunnen genoemd worden akkerkruiden in akkerbouwgebieden, weidevogels in veenweidegebieden en vissen en amfibieën in het binnendijkse rivierengebied. Het gaat hier voor een deel om soorten die delen van hun habitat in de EHS hebben.

De omvang van populaties in het witte gebied kan aanzienlijk zijn, ook voor bijzondere soorten van weidevogels is dat bekend. Schotman (1991) geeft aan dat de broedvogeldichtheid (paren per ha) van houtwallen in

Noord- en Oost-Nederland groter is dan van de Nederlandse bossen. Voor enkele soorten zijn houtwallen zelfs de eerste keus.

Een voorbeeld van een waardevol wit gebied is de Westpoort bij Amsterdam (Simons & Lenoir, 1994). Het is een met zand opgespoten polderterrein met een haven- en industriebestemming. Hier zijn 452 plantesoorten aangetroffen op een oppervlakte van ca 20 km². Veel plantesoorten komen voor op de Rode Lijst. Simons en Lenoir zijn van mening dat het gebied wat betreft de soortenrijkdom niet zou misstaan binnen de EHS. De kansen op behoud en versterking van de natuur-

kwaliteit in het gebied zijn echter niet afhankelijk van het wel of niet opnemen binnen de EHS. In delen van het gebied is het mogelijk gebleken soorten te behouden en toch bedrijven te vestigen. Met behulp van eenvoudige bestemmings- en beheersmaatregelen is dat in de toekomst waarschijnlijk ook mogelijk.

Amsterdam is om meer redenen een interessante natuurstad. Melchers en Timmermans (1991) troffen in de stad en omgeving vele diersoorten aan: 40 % van de zoogdieren en 70 % van de amfibieën en reptielen die in Nederland voorkomen zijn daar de afgelopen decennia gevonden.

Het is nog niet goed mogelijk een enigszins volledig overzicht te geven van de soorten die voor hun habitat geheel of grotendeels afhankelijk zijn van het witte

Fig. 1. De Ecologische Hoofdstructuur exclusief verbindingzones. Gebaseerd op het Natuurbeleidsplan (Min. LNV, 1990).

Tabel 1. De witte en grijze gebieden als deel van de landoppervlakte van Nederland

Gebied	oppervlakte (ha. x 1000)		
grote wateren	604	14,6%	
Landoppervlakte ¹⁾	3543	85,4%	
w.v.EHS ²⁾	663	18,7%	
grijs gebied ¹⁾	467	13,2%	
wit gebied	2414	68,1%	
wit en grijs gebied	2881	81,3%	
Totaal Nederland ¹⁾	4147	100 %	

(bron: CBS, 1991 ¹⁾ Per 1-1-'85. ²⁾ Gepland voor 2015, nu circa 450000 ha)

Tabel 2. Voorlopige inventarisatie van aantallen plante- en diersoorten in het witte en grijze gebied.

	Hogere planten	Zoogdieren	Vogels	Dagvlinders	Amfibieën	Reptielen
In Nederland						
totaal soorten ^b	1449	82	400	71	14	7
Rode-lijstsoorten ^b	541	32	48	19	16	7
doelsoorten ^a	271	12	40	33	6	3
In wit en grijs gebied						
totaal aan soorten	≥1297	57	162	58	16	5
	90%	70%	41%	82%	114%	71%
Rode-lijstsoorten	319	28	39	9	13	5
	59%	88%	81%	47%	81%	71%
doelsoorten	161	8	29	34	6	2
	59%	67%	73%	42%	100%	67%

Een uitgebreidere beschrijving en bronvermelding vindt men in Van Linden & Dekker (1994).

^a= Jansen et al., 1993, ^b= Van Linden & Dekker, 1994.

en grijze gebied. Ten dele is dat het gevolg van het feit dat de EHS nog niet volledig is afgebakend. Verder liggen veel gegevens opgeslagen, die nog niet in overzichten zijn weergegeven, bij particuliere gegevens leverende organisaties (pgo's) en provincies. Er is een aantal publikaties met overzichten van soorten die voorkomen in gebieden die tot de witte of grijze gebieden gerekend kunnen worden. Zestien van deze overzichtspublikaties zijn samengevat in tabel 2. De selectie van soorten welke in het witte en welke in het grijze gebied voorkomen is soms niet goed mogelijk.

Ondanks deze beperkingen hebben we een voorlopige schatting gemaakt van

de aantallen soorten die zijn waargenomen in het witte en/of grijze gebied (tabel 2). In Van. Linden en Dekker (1994) is een uitgebreider overzicht opgenomen, met bronvermeldingen.

Van de meer bekende soortengroepen in Nederland komen aanzienlijke percentages voor in de witte en grijze gebieden. Het gaat niet alleen om algemene soorten. Ook van de Rode-lijstsoorten komt, wat deze soortengroepen betreft, een groot deel in de witte en grijze gebieden voor.

Voor het beleid nog relevanter zijn de zogenaamde doelsoorten (Jansen et al., 1993). De EHS moet een garantie vormen voor het behoud van deze doelsoor-

ten. Om tot doelsoort gerekend te worden, moet een soort aan tenminste twee van de volgende criteria voldoen: Nederland is voor de soort van internationaal belang; de soort gaat op nationale schaal achteruit; de soort is zeldzaam op (inter)nationale schaal. Ook een groot deel van de doelsoorten in de genoemde soortengroepen, waarvoor dus het EHS-beleid is bedoeld, wordt aangetroffen in de witte en grijze gebieden.

De genoemde soortengroepen vertegenwoordigen slechts een fractie (circa 6 %) van de Nederlandse biodiversiteit, die circa 35.000 soorten omvat (excl. micro-organismen, eencelligen en mariene soorten). Van de meeste andere soorten is simpelweg onvoldoende bekend over verspreiding en ontwikkeling. Er is geen reden om aan te nemen dat het witte en grijze gebied niet ook voor veel van deze minder bekende soorten van groot belang is.

Functionies

De witte en grijze gebieden zijn een vestingsplaats voor veel soorten, zowel algemene als bijzondere. Deze soorten en de systemen waarin ze voorkomen, vervullen functies voor soorten die hoofdzakelijk in natuurgebieden voorkomen evenals voor de mens.

De witte en grijze gebieden kunnen een rol spelen bij de verbinding van natuurgebieden (Mabelis, 1990; Verboom et al., 1991; Van Dorp, 1993). Veelal worden als voorbeelden van migrerende soorten vogels, zoals de Boomklever, en zoogdieren, zoals de Das, genoemd. Voor planten zijn eveneens voorbeelden aanwezig. Koster (1991) beschrijft een aantal soorten die zich via de spoorwegen over Nederland verspreiden. Slofhak bijvoorbeeld is een akkerkruid dat hoofdzakelijk in het oosten voorkwam. Momenteel komt de soort ook in het westen voor langs het spoor. Een andere soort die zich snel langs de spoorwegen verspreidt is Bezemkruiskruid. Ook via wegbermen (Sykora et al., 1993) en slootkanten (Van Dorp, 1993) kunnen soorten zich verspreiden.

In het voortbestaan van populaties die (deels) ook in de EHS voorkomen kan het witte gebied een belangrijke rol spelen. Populaties die door vernippering bedreigd worden kunnen baat hebben bij een goed stelsel van kerngebieden en kleine landschapselementen in het cultuurlandschap (Verboom et al., 1991). De kleine landschapselementen kunnen aan-

talsfluctuaties in de kerngebieden bufferen. Een dergelijk stelsel maakt uitwisseling van genetische variatie tussen populaties mogelijk.

Voor een aantal soorten is het witte en grijze gebied een suboptimaal habitat (geweest). Een voorbeeld zijn de weidevogels. Oorspronkelijk kwamen ze niet of weinig voor in graslanden. De weidevogels zijn echte cultuurvolgers geworden door het verdwijnen van hun oorspronkelijke habitat. Inmiddels zijn de weidegebieden feitelijk niet meer te beschouwen als suboptimaal habitat, aangezien de vogels zich aan deze nieuwe habitat hebben aangepast. De Merel was een bosvogel, maar heeft zich volledig aangepast aan de stad.

De witte en grijze gebieden zijn ook van belang als foerageergebied. De Grauwe kiekendief is een voorbeeld van een soort die foerageert in het witte gebied. In Groningen is mede dankzij de braaklegregeling het aantal broedparen sterk toegenomen. De Grauwe kiekendieven jagen op de in braakgelegde akkers in grote aantallen aanwezige muizen (Hustings, 1993).

De laatste jaren mag de Nederlandse natuurbescherming zich verheugen over een toegenomen aandacht voor haar werk. Particuliere organisaties als Natuur-

monumenten en het Wereld Natuur Fonds hebben een enorme groei doorgemaakt. Natuur is 'in'. Als gevolg hiervan zullen de natuurgebieden zich in een grotere belangstelling mogen 'verheugen'.

De instelling van een EHS suggereert echter dat men alleen natuur binnen een natuurgebied kan vinden. De natuur van de witte en grijze gebieden lijkt minder waardevol. Om de échte natuur te bezoeken zal men daarom gemiddeld grotere afstanden moeten afleggen. Dit kan leiden tot een toename in de automobiliteit, en dat mag toch niet de bedoeling zijn van dit beleid.

Door de nadruk op de EHS devalueert men de natuur erbuiten. In onze ogen is de natuur buiten de EHS net zo waardevol als die erbinnen. Wellicht zelfs waardevoller, omdat deze zich in de directe levensomgeving bevindt. Dat men er sterk in geïnteresseerd is, blijkt uit de vele vrijwilligers die meedoen in knotploegen en in groepen voor weidevogelbeheer en uit de belangstelling voor andere werkzaamheden in het witte en grijze gebied.

Andere maatschappelijke functies van de natuur in het witte en grijze gebied zijn natuureducatie, schoolbiologie en sportvissen. Door beheren van deze natuur kunnen boeren een deel van het inkomen zeker stellen. De laatste tijd is de

Dit water met houtkaden in de Lopikerwaard valt buiten de EHS (foto: SLB).

belangstelling voor agrarisch natuurbeheer weer sterker geworden.

Een bijzondere ecologische functie met grote maatschappelijke betekenis is de rol van soorten in diverse processen. Zo is de aanwezigheid van bodemorganismen noodzakelijk voor omzetting van stikstof. Ook waterorganismen zijn betrokken bij de afbraak van stoffen. Hierdoor wordt de waterkwaliteit verbeterd, waar ook natuurgebieden van profiteren. Voorkomen moet derhalve worden dat dergelijke, veelal algemene, soorten verdwijnen.

Beleid

De vele plante- en diersoorten in het witte en grijze gebied zijn er dankzij en ondanks menselijke activiteiten. Onbedoeld heeft de mens gedurende eeuwen een landschap gebouwd dat een leefgebied bood voor veel soorten in Nederland. Vooral deze eeuw zijn diezelfde

menselijke activiteiten zo intensief geworden dat ze schadelijk uitpakken, zelfs voor de natuur van het cultuurlandschap. Om deze natuur nog een kans te bieden, is nu een gericht beheer nodig.

Nederland heeft al veel ervaring met een dergelijk beheer. Bestemmingsplannen blijken weinig effectief te zijn. Andere vormen van ruimtelijke ordening, die leiden tot bestemmingen als Nationaal Landschap of Grote Landschapseenheden, zijn evenmin vruchtbaar gebleken. Van oudsher hebben vrijwilligers veel goed werk verzet, als vogelwachters of wilgenknotters. Tegenwoordig is ook veel mogelijk in het kader van landinrichting en waterbeheer. En in het grijze gebied zijn er ook positieve resultaten met natuurgericht groenbeheer in steden en dorpen en langs spoorwegen en wegen.

Hoewel de meningen daarover verschillen, lijkt de Relatienota toch redelijk effectief te zijn (Engelsma & Waardenburg, 1994). Als het gaat om het beheer van weidevogels in voor Nederland karakteristieke dichtheden en om het beheer van de wilde flora van akker en weide, is natuurontwikkeling geen alternatief voor de Relatienota.

Omdat de natuur ook in de grijze en witte gebieden onder druk staat, is een versterking van het beleid hard nodig. Het gaat niet eens zozeer om een nieuw instrumentarium, maar om de inzet daarvan. De Relatienota en dan met name de mogelijkheid om beheersovereenkomsten af te sluiten zou veel ruimer ingezet moeten worden. Nu wordt deze voor 90 % ingezet in het kader van de EHS. Die beperking moet opgeheven worden. Er zou een derde tranche Relatienota moeten komen specifiek voor de witte gebieden.

Een nieuw instrument is natuurproductiebetaling. De boer wordt beloond voor de productie van soorten op zijn land (Van Strien et al., 1988). Experimenten met dit instrument pakken gunstig uit. De belangstelling ervoor groeit. Het kan een alternatief of aanvulling zijn op de Relatienota.

De financiering van de natuur binnen en buiten de EHS is zeer ongelijk verdeeld, ongeveer 4 % van het nationale budget is bestemd voor de algemene natuur. Die verhouding zou evenwichtiger moeten worden.

De vraag is of alle zorg voor de natuurkwaliteit van de witte en grijze gebieden wel gefinancierd moet worden. Mag er van burgers niet een zekere onbetaalde zorgplicht verwacht worden, die

tenminste een zekere algemene natuurkwaliteit in stand houdt. De Natuurbeschermingsraad is een voorstander van een dergelijke zorgplicht en beraadt zich op een stelsel van normen voor de algemene natuurkwaliteit (Van Leeuwen, 1994).

Wij zien echter belangrijke nadelen aan zo'n normstelsel. Beter is het mensen aan te spreken op hun belang bij een goede algemene natuurkwaliteit. Daarvoor moeten voldoende instrumenten worden aangereikt, zoals beheers- en onderhoudsovereenkomsten, subsidies voor natuurvriendelijke investeringen en eenvoudig te lenen gereedschappen, evenals aantrekkelijke voorbeelden. Tenslotte kunnen stimulerende activiteiten, zoals een jaarlijkse prijs voor een bijzondere algemene natuurkwaliteit, wellicht helpen (Dekker & Van Oostrum, 1994).

Literatuur

- CBS, 1991. Jaarboek 1991. SDU-uitgeverij, 's-Gravenhage.
- Dekker, J. & J.H.A. van Oostrum, 1994. Algemene natuur. Strategien voor normstelling. Landschap 11(1): 49-54.
- Dorp, D. van, 1993. Zaaddispersie: een onderbelicht proces in het herstelbeheer. De Levende Natuur 94(6): 205-209.
- Engelsma, F.J. & H.W. Waardenburg, 1994. Effectiviteit van de Relatienota. Bureau Waardenburg bv, Culemborg.
- Hustings, F., 1993. Broedvogels als graadmeter van een veranderend milieu. In: C.A.M. van Swaay & I. van Halder: Jaarboek natuur 1993. PGO-flora en fauna. De Vlinderstichting Wageningen:152-182.
- Jansen, S.R.J., D. Bal, H.M. Beijer, R. During, Y.R. Hoogeveen & R.W. Uytterlinde, 1993. Ontwerp-nota Ecosysteemvisies EHS. Kwaliteiten en prioriteiten in de ecologische hoofdstructuur van Nederland. Werkdocument IKC-NBLF nr. 48, Wageningen.
- Koster, A., 1991. Spoorwegen, toevluchtsoord voor plant en dier. KNNV, Utrecht.
- Leeuwen, B.H. van, 1993. Beleid voor algemene natuurkwaliteit. Hoe krijgt het handen en voeten: een aanzet voor discussie. Landschap 10(4):45-52.
- Linden, F.J.M. van & J.N.M. Dekker, 1994. Naar een milieugebruiksruimte voor biodiversiteit in Nederland. Vakgroep Natuurwetenschap en Samenleving, Universiteit Utrecht. Rapportnummer 94009, Utrecht.
- Mabelis, A., 1990. Natuurwaarden in cultuurlandschappen. Landschap 7(4): 253-268.
- Melchers, M. & G. Timmermans, 1991. Haring in het IJ. De verborgen dierenwereld van Amsterdam. Stadsuitgeverij Amsterdam.

Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, 1990. Natuurbeleidsplan, regeringsbeslissing. Tweede kamer vergaderjaar 1989-1990. 's-Gravenhage.

Schotman, A., 1991. Natuurwaarden in een casco-landschap. Landinrichting 31(6):24-31.

Simons, J. & L. Lenoir, 1994. De Westpoort bij Amsterdam: een belangwekkend natuurgebied, opnieuw bedreigd. De Levende Natuur 95(2): 36-42.

Strien, A.J. van, M.M. Doornbosch, M. Kruk & W.J. ter Keurs, 1988. Natuurproductiebetaling. Landschap 5(2):131-138.

Sykora, K.V., L.J. de Nijs, & T.H.A.M. Pelsma, 1993. Plantengemeenschappen van Nederlandse wegbermen. KNNV, Utrecht.

Verboom, J., P. Opdam & A. Schotman, 1991. Kerngebieden en kleinschalig landschap. Een benadering met een metapopulatiemodel. Landschap 8(1): 3-14.

Summary

'White' and 'grey' areas are also important nature areas

The Dutch Nature Policy Plan (NPP) concentrates on the development of an Ecological Mainstructure, a network of nature reserves. Outside this Ecological Mainstructure, are the so called white areas of the countryside and the grey urban areas, where also nature is to be found. The size of this white and grey area is nearly four times the size of the Ecological Mainstructure. More than half of the species of the more known groups of species as plants, birds, mammals etc, can still be found in these white and grey areas. Not only common species but also rare species have been found. Now these areas are still an important habitat for many valuable species. The natural elements in these areas fulfil different ecological functions such as corridors and stepping stones, suboptimal habitat and social functions as recreation, education and key functions in ecological processes for agriculture.

The policy for the management of this kind of nature should be made stronger, especially by a better functioning of instruments as management agreements.

Dankwoord

De auteurs bedanken het Stichts Landschapsbeheer (SLB) voor het beschikbaar stellen van foto's uit zijn archief.

Drs. J.H.A. van Oostrum
Bovencamp 14
3992 RZ Houten

Drs. J. Dekker
Vakgroep NW & S, UU
Padualaan 14, 3584 CH Utrecht